

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ, ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ, ԱՐՈՒԵՍԱԳԻՏԱԿԱՆ

ԺԱՆՎԱՐ 1897

Տարեկան 10 ֆր. ոսկի — 4 յւր.:
Վերամանկ՝ 6 ֆր. ոսկի — 2 յւր. 50 կ.:
Մեկ թիւ կ'արժէ 1 ֆր. — 50 կոպ.:

ԹԻՒ 8, ՕԳՈՍՏՈՍ

Ո Ր Մ Ո Ր Մ Ն Ե Ք Ե Ն

ՀԱՆԳՐԱԿԱՆ

ԱՆՈՐԿ ՄԸ ՀԱՅ ՀՆՈՐԳՐՈՒԹԵԱՆ ՎՐՈՑ

(Հ—բ—ս—թ—ն—)

նագրական հետազոտութեան առաջին եւ զլուստոր ջանքն ընկալու է առուելու անասնները խման-խփրելն գաստուրել կարենալ, կամ որոշել թէ այս կամ

այն գրի ձեւը որ գարերուն կը գործածուէր, եւ միւսն երբ սկսած ու մինչեւ որ ժամանակ շարունակուած է: Եթէ գրերու գործածութեան ժամանակը կարենանք որոշ շրջաններու բաժնել, շատ բան վաստակած կ'ըլլայ գիտութիւնը: Այն ատեն գիտար չէ որեւէ ձեռագրի պատառի մ'անգամ հնութեան չափը գտնել եւ բազմաթիւ մթն ինդիքներու լուծուիք գիւրացընել:

Բայց որչափ օգտակար է այսպիսի ծանօթութիւն մը, նոյնչափ դժուարին եւ յաճախ աւելի ենթագրական: Գոնէ հայերէն տառերու գործածութեան համար այլեւայլ դարեր որոշելը բոլորովին զերծ չէ՝ արդի մեր հանգամանաց մէջ՝ ամէն տարակուսէ. թէեւ այս մասին արուած որոշմանք յընդհանուրն ուղիղ կարենանք համարիլ: Քարամանց՝ սա ժամանակամիջոցները կ'որոշէ գրերու համար. այսինքն՝

1. Մերոպեան եւլի-թիլէ՝ Ե—Ը դար. —
2. "Միւլ-ի, գիր՝ Ը—Ժ դար. (այս անուանակոթութեամբ յառաջ կը բերէ Քարամանց երկու օրինակ, մին "միլիմերոպեան" տառերով, միւսը՝ փոքր երկաթագիր, ինչպէս վերը բացատրեցինք). —
3. "Փալլ եւլի-թիլէ", Թ—ԺԲ դար. —
4. "Բաւլիլէ", ԺԲ—ԺԳ դար, իսկ եկեղեցական մատենաներու համար մինչեւ այս ժԲ դար ալ գործածուած. —
5. "Նաթ", գիր՝ ԺԳ—ԺԸ դար. —
6. "Շիւլիլէ", ԺԸ—ԺԹ դար. եւ վերջապէս՝ —
7. "Նաթ Շիւլիլէ", գործածուած արդի ժԲ դարուն մէջ առօրեայ պիտոյցի, նամակաց հետ: — Այս որոշմանց հետ յեականս կը նոյնանան անոնք, որո կ'ընդունի չ. Եփրեմ՝ Վ. Չազըճեան, զրուս յուղածէն բառ առ բառ՝ քանի մը թեթեւ:

1 N. Karamiantz, Verzeichniss եւն, էջ 88, որ ըստ ինքեան պարզապէս Տարեկանի համառօտ բացատրութիւն մըն է: Այս որոշմանքն հա յիշուլ պատահածն այն էր, որ Ուսուցչականը յիշուլ տարեկանի մեկուսութիւնն ունէր աշխի առջեւ եւ անոր մասին ըսած էր հարցումը:

փոփոխութեամբ՝ առած է յաջորդները Լ. Գա-
րեգին Հայոց Հին Գաղութեան Պատմութեան
մէջ, այսպէս.¹ «Սրբոյն Մեսրոպայ Տնարած
գրերը եւրէ-միջեր ըստածներն են, որոնց գոր-
ծածութիւնը Տինգ վից գար տեւել (406)ն
խնուան ծ գար) առանց երեւելի փոփոխութեան
կերպարանք մը առնելու... Բայց թ գարուն
մէջ՝ ինչպէս հասանալան կը կարծուի՝ գրու-
թիւնը գիրադրանքը համար սկսան գրերուն
վերին ու ստորին կողմերը շիտակ գրել, որոնք
զատ ձեւ մը ունեցան, եւ բուն երկաթագիրը
սկսան գլխագրի տեղ բանեցնելը: Ասիկայ է
Միջին եւրէ-միջեր ըստածը, որ մինչեւ ծ գր
եւ անկէ անդին ալ տեւեց ինչ փոփոխութեամբ:
Այս գրերը թեւեւտ աւելի համեմատ ձեւ ունին,
բայց ընթերցումը գծուար ըլլալուն՝ այս կերպն
ալ փոխեցին, եւ սկսան Բուլբիլէ տառերը գոր-
ծածել, որ կամայ կամայ կատարելագործուելով
եւ կանոնաւորուելով՝ իմաստաւոր տպագրու-
թեանց մէջ գործածուող սովորական գիր եղան:
Բոլորգրոյն աւելի գիրադրուած կերպն է Նո-
րաբոյն կամ Նոր գիրը, որ ինչուան հիմայ
՝ հասարակ գրութեանց մէջ կը գործածուի:
Այս գրոց փոփոխման մէջ դիտելու արժանի է
որ Միջին երկաթագիրը Տնարունիւն ու հասա-
րակ ըլլալէն ետքը՝ բուն երկաթագրին գործա-
ծութիւնը գրիթէ բոլորովն զարգեցաւ. նոյն-
պէս բոլորգրոյն գտնուելէն ետքը՝ Միջին երկա-
թագիրը խափանուեցաւ: Բայց Նոր գիրը
Տնարունիւն ետքն ալ Բոլորգիրը չվերցաւ, այլ
ընտիր ձեւագրաց մէջ կը գործածուէր»²

1 Է. Եփրեմայ «Յեղեղութիւն հայերէն հին ձեռա-
գրներուն վրայ» Ի թերթին «Եւրոպայ» (Վիեննա) 1848,
թ. 6, էջ 24: Այս յօդուածին վրայ թիւ մ'ետքը առիթ
կ'առնեմք խօսելու. — Ասէ՛ք Է. Գարեգին, զամ՝ եւն,
տպ. Վիեննա. 1886, էջ 58:

2 Է. Գարեգին այստեղ ծանօթութիւն մը կը
յաւելու գրելով (էջ 57 նշան. 1) «Եւրոպայի Մասնա-
գրանքի գրչաբոյս տպագրեալ Յուստինի մէջ (թ. 1435)
նշանակուած կը զանեց գիրը մը այս մականորով՝ «Միջին-
նիւն ձեռքի նշանակեց Հայոց», եւ ի նմի գրչագրի՝ «Աւար
Հայն Եւստիւրայ նշանակեց» Բունտարաց հետաքննու-
թեան արժանաւոր տեղեկութիւն մը: Եւստինի եւ հմայի՝
նշանագրաց մէջ տեղ տեղ Ազատայ կամ այլոց անունով
նշանագիր կամ փակագիր, եւ անոնցմով համապատ քանի
մը առջ գրուածը, որ ասի ծանկեալ թիւնը կրնան
սեպելու, եւ լուսին զհետեւ կամ զառի Տնութեան,
վերին գիտողութիւն արդարացի է ամեն նկատմամբ. իսկ
ստանդին արեւմտեց այնպէս նշանակուած է վարինանցի
ցուցակին մէջ (էջ 167), որ բայ ի նշանի վարեն՝ կը յիշ-
թէ նոյն ձեւագրին մէջ կը գրուէին նաեւ. «Գիրք Արա-
քայ, Աստեղ Սողոմոն, Ե. Գեորգիան Գիւնիկ, 26-
անգգին «ուլմանայ նորագիրը» եւ ամանց թուականի, ըստ
երեւութիւն նոր գրութիւն մը. ուստի եւ այն «նախիկ
նշանագիր Հայոց» (էջէ 27) Է Կարինանցի ցուցակին

Ուստի ըստ Է. Եփրեմի եւ Է. Գարեգինի Հայոց
տառերու շրջանք հետեւեալներն են, երկաթա-
գիր՝ Ե—ծ գար, Միջին՝ Թ—ծ գար, Բոլոր-
գիր՝ ծ գր գրերն ի վեր, իսկ Նորոյն ժամանակը
չ'որոշուիր. — այս ամենը թիւ կը տարրերի քա-
րածեանցի բաժանմունքներէն: Վերջապէս՝ եր-
րորդ մ'ալ յիշենք. գրեթէ նոյն շրջանները
կ'որոշէ նաեւ Ինքնիննան իւր Հնախոսութեան
մէջ.¹ որով կրնանք ըսել թէ այս բաժանմունքն
առհասարակ ընդունուածն է Հայոց մէջ:

Ինչպէս կը տեսնուի, Երեք հեղինակաց
կարծիքներն ալ՝ որչափ ալ մանրամասնու-
թեանց մէջ բաւական կը չեղին, յեականս նոյն
են իրարու հետ: Երեքն ալ միարան են յայնմ՝
թէ շղմայանէ եղած է մեր գրերու զարգա-
ցումը երկաթագրին մինչեւ Նորոյն ու Շղագիր,
եւ գարնեալ յայնմ՝ թէ Բոլորգիր յերեւան
եղած է ծ գրաւու. եւ Նորոյն ծ գր—ծ գր դա-
րուն: Առաջինը՝ ճշգրիտ խօսելով՝ ենթադրու-
թիւն մըն է, բայց քանի տառաձեւերու համե-
մատութեամբ հասանալան կրնայ համարուիլ
այսպիսի զարգացումը: Իսկ երկրորդը կամ տա-
ռերու գործածութեան այլեւայլ դարեր որոշին
յընդհանուրն միայն ուղիղ է. այսինքն յիշեալ
տառերը նոյն դարերուն մէջ կը սկսին արդեանք
փերու ըլլալ եւ առհասարակ գործածուիլ: Ան-
շուշտ հնագրութեան համար փոքր կուսան չէ
գիտնալն որ երկաթագրի տեսակները տիրող
են ի գործածութեան մինչեւ իրը ծԱ գրաւու
վերինը, Բոլորգիրը տիրող իրաւ իրաւ արդէն
ծ գր գրերն սկսեալ, եւ Նորոգիրը կը յաճախէ
(բայց ոչ իրրեւ միակ տիրող) ծ գր եւ աւելի

տեղեկութիւնը) կեղծարար ըլլալու ամեն նշան ունի: Բազ-
այն էր որ իշխմանի «Եւրաստան» տեղեկութիւն մը տար
այս ձեւագրին եւ յիշեալ կեղծարար մասին:

1 «Հնախոսութիւն», եւն, Գ, 77—78: «Եւրէ-միջեր
Եւ Կարգեալ եւ կերպաձեւեալ գիր որդին Մեսրոպայ
ի սկիզբն է գարուն, որով դասին մինչեւ ցայսօր գրեալ
մագաղաթին մասեանը, ... Գրիչը գիւրացուցան կամ
միջ զերկանանէ երկամայրն, սկիզբն արարին ի ծ եւ
ի ծԱ գարու յեղագիրն զայն ի ձեւ փոքրիկ, որ երեւ
ընդ մէջ երկամագրոյն եւ բուլբաբոյն. սակայ այսորիկ եւ
մեր կոչեցաք Միջինիք: Այս ձեւ թեպէս գիրին է ի
գրել քան զերկամայրն, այլ ընթեռնուլ քան զայն
գծուարին, որպէս է տեսնելն ի մագաղաթնայ մասեանս
զորս ունիք առ մէջ — Բուլբիլէ: Զմախալլաւաւեալ գիր
հեղեղէս յառաւի ժողքն ամփոփելով զրոց յիշ ծԱ
եւ ծ գր գարուն հնարեցնել զայն ձեւ Բոլոր գրին, որով
բաւուլ մ'առնեալք դասին ի թուղեւ ըստմանին
եւ անոնցմայս յապարկ կ'ընդհանրէ: Այս ձեւ է որ մնաց
պոժ յամենայն տպագրեալ մասեանս: — Նորոգիր: Զբո-
լորգիրն առաւել ընթեռնութեամբ հնազոյն երազելի
նշանագրաց գրելով զրոց» ի ծ գր եւ ի ծ գր գարուն հնազոյն
ձեւ գրից, բաւական տարբերեալ ի Բոլորգրոյն, որ մինչեւ
ցայժմ ի գրն աւել առ ամենեւին ի գրելն, եւն:

եւս ծօր դարեն: Սակայն ուղիղ չէ տառաձեւելուրդ: Եւ սովորական ըլլալու ժամանակամիջոցները համարիլ նաեւ անոնց քաջան կամ հնարուելու՝ ժամանակները: Օրինակի համար անուշտ ուղիղ է այն կէտը՝ թէ մինչեւ ծալ գար գործածութեան մէջ տիրող է երկամիջոցը՝ ըլլալ գլխագիրը մինչ միջնամարտական: Բազմաթիւ ձեռագիրներ՝ որ հասած են մեղի մինչեւ նոյն դարու վերջերէն, կը հաստատեն այս կարծիքը: Սակայն եւ այնպէս կրնանք ըսել թէ Բուրգէի չկար տակաւին այն ատենները, այն բոլորգիրն արդէն յաջորդ ծր դարուն տիրող դարձած է՝ մանաւանդ ի Կիլիկիա: Եթէ ճիշդ է բոլորգիրն երկամիջոցէն յաւաք գալը, պէտք է որ ծագման սկզբնաւորութիւնը շատ հին ըլլայ: Երկար միջոց պէտք էր երկամիջոցէն՝ միջնոյն անցնելու, անկէ՝ փոքրին (— այս վերջինս ալ անշուշտ առանց որեւէ ազդեցութեան չէ մնացած, —) եւ վերջապէս Անշուսի գրի բազմակերպ ձեւերէն՝ որոնք կարծուած են շատ աւելի բազմաթիւ են նաեւ ծր—ծր դարու ձեռագրաց մէջ, գայլս յանգելու բոլորովին զուտ եւ անխառն բոլորգիրի եւ զարձակ ասոր տիւր ըլլալուն արդէն ծր դարուն:

Մեր համոզումն է որ առեւերու այս այլեւայլ տեսակները շատ աւելի հին են քան այն նշանակուած դարերը: Գիր մը կրնայ ծանօթ ըլլալ եւ նաեւ քիչ շատ գործածուիլ, առանց "արհեստի գրչութեան" պարտաւոր լինելու ըլլալ, որով նոյն ժամանակի քիչ շատ ամէն գրչէ գործածուելու: Գրի մը թուականը չափն որոշելու համար ուղիղ չէ ըստ այսմ՝ միտ գնել այն ժամանակին, երբ նոյնը սովորական եղած կը տեսնենք ամէն կողմ: Այլ պէտք է փնտռել իւր սկզբնաւորութիւնն, այն յաճախ աննշմարելի շերտներն ու եղանակաւորութիւններն հին տառաձեւերուն, որոնք հետզհետէ կը զարգանան ու կ'աւելան, մինչեւ որ հին տառաձեւը նոր ձեւերու կը վերածուի. ենթացիկով միշտ որ այնպէս շղթայաձեւ եղած է տառերու տեսակաց զարգացումն: Ըստ անգամ գրէ մ'ուրիշ գրի անցնելու համար երկար առան կ'անցնի եւ բաղ-

մաթիւ միջին խառն ձեւեր կը ծագին: Ասոր արդէն շատ բազմաթիւ օրինակներ ունինք, ուրիշ բան չեն արդեամբը: Անշուս գիր կոչուածն ալ պէտքէս աստիճանաւ, որ միջին-երկամիջոցէն եւ բոլորգիրն մէջտեղ կեցած անհրաժեշտ օղակ մըն է տառաձեւերու շղթային: Միայն պէտք է մոռնալ որ այս անցման ձեւերն ալ կրնան այլեւայլ գրիներէ նոյնպէս պաշտօնական գիր համարուիլ ինչպէս միւսներն, ուստի նաեւ գործածուիլ, երբ իրեն յաջորդող դարացիք ձեւը շատոնց արդէն տիրող եղած էր: Յիշեցնեմք արդէն օրինակի համար՝ մեր մատենադարանի Թ. 273 ձեռագիրը գեղեցիկ Անցման գրով 219 (= 1277) թուականին գրուած, ուստի նաեւ ծր դարու վերջերը, երբ գոնէ դարեւ մ'աւելի էր որ բոլորգիրը լինէր զարգացած՝ տիրող էր գրչութեան ամէն զարդ-ներուն մէջ, եւ երբ արդէն նորստ ալ սկսած էր ոչ թէ նոր հնարովի կամ զարդաւոր, այլ արդէն յաճախել զըբերու գրչութեամբ:

Ընդհանրապէս գրեւոր տեսակներու սկզբնական ձեւերը աւելի լաւ կրնան տեսնուիլ Եւֆրատէ քան անոնց պաշտօնական գործածութեամբն զըբերու եւն: Պէտք չէ կարծել որ միշտ այն գեղեցիկաձեւ տառերը, զորոնք ձեռագրաց մեծագոյն մասին գործածուած կը գտնենք, ամէն անգամ եւ ամէն հայտ՝ որ տող մ'անգամ գրելիք ունէր, կը գործածուէին այնպէս: Ձեռագիրը՝ յընդհանուր խօսելով՝ այնպէս ճարտարագիծ եւ կանոնաւոր գրչութիւններ մը առջեւ կը գնեն՝ հին դարերուն գրելիք առանց բացառութեան, որ անոնց գրիչները միայն եւ միայն առաջնակարգ գեղագիրներ կրնային ըլլալ: Վերջին ժամանակներէն միայն գլխաւորաբար ծր դարէն ետքը, երբ գրչութեան գործը ամենաւաղատ տապաւնող եղած էր, կը գտնենք ամէն կարգի գրչութիւն, հնոց պէս գեղեցիկ գրչութիւններ՝ ցանցաւ, իսկ խառն թերակատար ու նաեւ բոլորովին անվարժ ձեւերէ ելած գործեր՝ չափազանց շատ: Գրչութեան այն զարգացեալ արուեստը բնական էր որ հետզհետէ անկախութեան հասնէր, մանաւանդ սուպագրութեան տարածուելէն ետքը, երբ գրչութիւնն իւր առաջին դիրքը պէտք էր որ կորսնցնէր, եւ ի վերջոյ՝ ինչպէս մեր օրերուն՝ ամբողջութեամբ միայն առանձնական գործածութեան մէջ: Արդէն ինչ էր հնոց՝ "արուեստ գրչութեան", բայց եթէ մեր արդի սուպագրութեան համապատասխանող հաստատութիւն՝ թէ եւ շատ ամփոփ սահմաններու մէջ եւ բազմաթիւ

1 «Հնարուիլն յարմար ալ չէ, եթէ կ'ըզուռուի տառերու հնագիշտութիւնը յառաջ գաց ձեւերու պարզութիւնը եւ գործածութեան համար դիւրագիծ ըլլալը, Այսպիսի պարագայից մէջ զարգացած ինքնին իւր ճամբ կ'ընէ, եւ ձեւերու անգագիւ լեզուներն ի վերջոյ՝ յաճախ գարեւ ետքը կը յանգին բոլորովին նոր ձեւերու: Ի հարկէ եթէ խօսին հնոցուի թէ արդեամբը այսպէս շղթայաձեւ եղած է մեր տառերու զարգացումն, չենք կրնալ բոլորովին եւ զտառագրութեամբ հաստատել: Այս մասին նաեւ յետոյ:

գժուարութիւններով կաշկանդուած։ Այսօր
հեղինակ մը կրնայ իւր ձեռագիրը պատրաստել
ինչ կարգի գրով որ կ'ուզէ, — յաճախ անձեռ-
ու անընթեռնիկ ձեւերով անգիր. — երբ տը-
պագրութեան հրատարակելու կը ձեռնարկուի,
գիրն արդէն որոշ եւ մօրինակ է, այն՝ որ տը-
պագրութեան համար ընդունուած ու պատ-
րաստուած է։ Արդեանայք ուրիշ չէին իրերը
հնոց քով ալ, թէ եւ տպագրութեան արուեստը
չկար։ Հեղինակ մը, թարգման մը, կամ նաեւ
մեկնեաւ մ'որ գրիք մը հրատարակել կ'ուզէր,
եթէ ինքնին գրիչ չէր, կը յանձնէր նոյնը մէկ
կամ շատ քիչաց ի պաշտօնէ՝ ըստ թուոյ օրինա-
կաց։ Եւ գրիչք, որ իրենց առանին պիտոյից
համար կրնային շատ փութագիծ եւ նորաձեւ
տառեր գործածել, այնպիսի գիպաց մէջ կը
գործածէին ժամանակին «կըլ-նէ» համար
ընդունուած պատճառով տառաձեւերը՝ երկա-
նագրէն ցնտոր՝ ըստ ժամանակաց հանգամա-
նաց եւ ճաշակին։ Եկեղեցւոյ պաշտամանց մաս-
եաններու յատկապէս ինամը կը տարուէր՝
գրութեան կանոնադրութեան եւ գեղեցիկ-
ութեան նկատմամբ։ Ասով է որ Աւետարանը
ամէնէն աւելի կը գտնուի՝ ոչ միայն ծաղկման
այլ նաեւ գրչութեան կողմանէ նշանաւոր ճար-
տարութեամբ գծուած, եւ սովորաբար աւելի
հնագոյն տառերով՝ կամ երկաթագրի տեսակ-
ներով։ Սեպ կ'ըլլար ի հարկէ հետեւցընել որ
նոյն օրինակ՝ որ այնպէս վայելչութեամբ օրինա-
կած էր՝ ըստ ինդրանաց մեկնեալի մը՝ մեծածախ
Աւետարան մը, ստիպուած էր իւր պիտոյից
համար ալ ամէն մէկ տողը նոյն կատարելու-
թեամբ եւ նոյն պաշտօնական գրով դրոշմել։

Անտարակցոյ որչափ շատ ունենանք ձեռ-
քերնիս առանին պիտոյից վերաբերեալ գրու-
թիւններ, թղթեր, ծանօթագրութիւններ եւն,
այնչափ աւելի պայծառ գաղափար կ'ունենանք
տառաձեւերու պէտպիտութեան եւ հնութեան
նկատմամբ։ Իսկոյ գժուարութեամբ քիչ բան ցոյ-
սօր երեւան ելած է այն կարգի գրութիւններէն,
ի հարկէ այն հնագոյն ժամանակներէն որ մեր
ինչպիսին համար կարեւորութիւն ունին, ուստի
գտնէ ծ գարնէն ի վեր դէպի հինգերորդը։ Այս
կողմանէ նշանաւոր կտորի մը վրայ՝ որ միայն է
առ մեզ ցայսօր նաեւ իւր նիւթին, այսինքն
պապիրոսին պատճառաւ, քիչ մ'եքքը կը դառ-
նանք խօսելու, ինչպէս նաեւ արձանագրութեանց
վրայ, որոնք հազարներով կը գտնուին մեր
աշխարհի ամէն կողմէ, եւ բաւական թիւով նաեւ
այն ժամանակներէն, որոնցմէ ձեռագիր կամ ու-

րիշ գրութիւն ամենեւին հասած չէ մեղի։ Գրժ-
ւարտարար նաեւ վերջնաց՝ որ ամենուն կրնանք
ըսել մատչելի են, ամէն մանրամասնութեան
միտ դրուած չէ։ Հրատարակուած են շատ մեծ
թիւով — մեծագոյն մասն ոչ նուազ վերստու-
գութեան կարօտ, — բայց նմանահասութեամբ
հազիւ քանի մը տեսնեալ՝ լաւ կամ գէշ, որ-
չափ մեղի ծանօթ է. եւ ասորը միայն հնագրա-
կան քննութեանց համար կրնան գործածուիլ,
եւ որչափ արձանագրութեան՝ հայ հնագրութեան
համար ամէնէն աւելի միջին ժամանակներէն
կամ Ե—Ժ դարերէն, կը մնան զանախ, շատ
մ'ալ փաշտոյց ներքեւ թաղուած։ Ասոնց՝ ոչ
միայն հնագրութեան, այլ նաեւ պատմու-
թեան համար անհրաժեշտ է գիտնական հե-
տազոտութիւն եւ քննական հաւաքումն ու հը-
րատարակութիւն, որուն առ այժմ շատ քիչ
ոյոյս կայ։ Իրչափ օգտակար կրնայ ըլլալ ասոնց
ուսումնասիրութիւնն նաեւ տառերու տեսակե-
տով եւ որչափ միջին կէտեր պարզելու Այս ան-
հոգութեան մեղքը՝ նոյն արձանագրութեանց
շուրջը բնակողներուն վրայ է, որոնք այս մասին
ոչինչ ըրած են։ Աւելնք օրինակէ համար Տիգր-
սի-Պարսի արձանագրութիւն մը 783ին՝ երու-
սալէն ուղեղէր մը նմանութեամբ գտնուած,
իրողութիւն մ'որ գտնէ մեղի անանկալ էր։ Ա-
սոնց մասին քիչ մ'եքքը։

Գառնալով այժմ դարձեալ ձեռագիր-
ներուն, նոյն իրողութիւնը կը տեսնենք ասոնց
քննութեամբ ալ հաստատուած. այսինքն թէ
չայոց տառերու համար որոշուած վերոյիշեալ
ժամանակամիջոցները չեն նաեւ անոնց ծագման
թուականներն, այլ միայն ընդհանուր գործա-
ծութեան, ան ալ ոչ բացառապէս, իւրաքան-
չիւր տառաձեւի համար որոշուած այն ժամա-
նակամիջոցներէն ապին եւ անդին ալ ձեռա-
գիր կը գտնենք նոյն տառերով, եւ այն բաւա-
կան թիւով՝ միայն մեղի ծանօթագրածներն
աչքէ անցնելով ալ։ Եթէ ծանօթագրած ըլլային
բոլոր մեծ հաւաքմանց գանձերը, գժուար չէր
ըլլար իւրաքանչիւր հնագոյն դարերու ձեռա-
գիրները ժամանակագրօրէն դասաւորել՝ նշա-
նակելով իւրաքանչիւրին զի տեսակը։ Այն ժա-
մանակ միայն կրնային իւրաքանչիւր տառաձեւ-
երու գործածութեան համար պէտք եղած հե-
տեւութիւնը ճշգրէ եւ արդիւնքը կշռել։ Տիւմ-
նուած ըլլալով հաստատուն փաստերու վրայ՝

1 Մեր Մասնագրութիւն իւր 573 հեռագրաց պե-
տիսի գառնութիւնն էր կը գտնեն ընթերցողք ի «Յու-

